

Η ΜΑΓΕΙΑ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ιωάννης Πετρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
ΠΤΔΕ, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Τί είναι άραγε η μαγεία σε σχέση με τη μεταβυζαντινή ελληνική κοινωνία; Σε ποιο σημείο τελειώνει η θρησκεία και αρχίζει η μαγεία; Ή μήπως και αυτή η διάκριση είναι εσφαλμένη; Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που θέτει ο C. Stewart στο άρθρο του, όπου κάνει μια σύντομη επισκόπηση του τρόπου με τον οποίο η Ορθόδοξη Εκκλησία αντιμετώπισε το κακό μάτι από την εποχή των Καππαδοκών Πατέρων ως σήμερα. Σε μία τουλάχιστον περίπτωση είναι προφανές ότι ορισμένες δοξασίες και πρακτικές που η Εκκλησία είχε κατ' αρχήν καταδικάσει και θέσει εκτός νόμου ως "δαισιδαιμονίες" και "διαβολικής προέλευσης" μπορούν κάποτε ακόμη και να επικυρωθούν χάρη στην ίδια την επέμβασή της. Έτσι, όπως επισημαίνει ο Stewart, η επίσημη ευχή ενάντια στην επήρεια της "οφθαλμών βασκανίας" (στην εκκλησιαστική ορολογία) ενσωματώθηκε για πρώτη φορά στο Μικρό Ευχολόγιο με τον τίτλο "Ευχή επί βασκανιάν" μετά τον 17ο αιώνα. Εκείνο όμως που προκαλεί εξ' ίσου μεγάλη κατάπληξη είναι το ότι και το αντίστροφο θα μπορούσε επίσης να συμβεί: ένα σύνολο δοξασιών και πρακτικών, που είχαν κερδίσει την αποδοχή της Εκκλησίας, θα μπορούσε αργότερα να επαναπροσδιορισθεί από αυτήν ως "μαγεία".

Δεν είναι επομένως απορίας άξιο το ότι το τεύχος αυτό περιλαμβάνει τρία άρθρα (και μέρος ενός τέταρτου) που πραγματεύονται, από διαφορετική το καθένα σκοπιά, το κακό μάτι, ιδίως γιατί ο "οφθαλμός πονηρός" αποτελεί αποδεδειγμένες μία από τις αρχαιότερες εκδηλώσεις της μαγείας του ελληνοφώνου κόσμου και για τον λόγο αυτό είχε μεγάλη αντοχή στον χρόνο και ευριτάτη διάδοση. Όποια και αν ήταν η καταγωγή του (από την αρχαία Μεσοποταμία;), η πεποίθησή αυτή είναι αναντίρρητα "παγανιστικός τρόπος θεώρησης του κόσμου"¹, η δε επιβίωσή του στη νεότερη ελληνική κοινωνία δείχνει το πόσο βραδέως μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου ορισμένες καθιερωμένες πολιτισμικές νοοτροπίες².

1. "Φοβήθητι, φηθήτη, φύγε, δαιμόνιον εκσάθρον". Εκκλήσιασμα και θύμα μαγείας κατά τη διάρκεια εξορκισμού: Το Ευχολόγιο της Εκκλησίας προβλέπει ευχές εξορκισμού για να εξουδετερωθούν οι δαιμόνες και τα κακά πνεύματα εν γένει.

Για τη Χρ. Βείκου (σ. 14) το μάτιασμα και το ξεμάτιασμα νοούνται ως ενιαίο σύστημα αλληλοσυμπληρωμένων σχέσεων προσβολής και θεραπείας αντίστοιχα. Αφορμώμενη από τη διαπίστωση ότι "η όραση είναι η πιο κοινωνική, η πιο πολύσημη και η πιο δεισιδυτική αίσθηση", αναλύει τα αίτια καθώς και την κοινωνική και συναισθηματική δυναμική του ματιού όπως καταγράφει κατά την επιτόπια έρευνά της στην Ελεύθερα, ένα ορεινό χωριό κοντά στο Ρέθυμνο της Κρήτης. Οι κάτοικοι του χωριού δε θεωρούν το ξεμάτιασμα μαγική πράξη αλλά απ' εναντίας "θεάρεστο έργο, μια λαϊκή ιεροπραξία". Το ίδιο το ανθρώπινο μάτι, σύμφωνα με εντόπιο ευφημισμό, είναι εκ φύσεως "καλό" – μπορεί όμως να δαιμονοποιηθεί ανάλογα με τα συναισθήματα που διακατέχουν έστω και τυχαία τον φορέα του. Το μάτιασμα συνεπάγεται, βέβαια, την αποκατάστασή του, και στην Ελεύθερα το ξεμάτιασμα είναι κατ' εξοχήν ανδρική αρμοδιότητα. Οι επωδές που εκφωνούνται κατά

ματικότητα **κοινωνική** ασθένεια, που προσβάλλει κατά κανόνα άτομα που βρίσκονται σε κάποιο "μεθοριακό" ή μεταβατικό στάδιο, όπως για παράδειγμα οι μελλόνυμφοι, οι λεγόμενες κ.ά. Χάρη στα διάφορα ξεματιάσματα τα άτομα αυτά μπορούν να επανταχθούν στην κοινωνία. Η συγχώνηξη με την οποία εκδηλώνεται το κακό μάτι δεν είναι μόνο ένδειξη της ανταγωνιστικότητας μεταξύ των Cazzies (όπως αποκαλούνται οι μετανάστες αυτοί) αλλά και βασικό στοιχείο της εθνοτικής ταυτότητας της ομάδας αυτής, όπως δείχνει η Χρυσανθοπούλου. (Με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσε κανείς να συγκρίνει την επιβίωση και εξέλιξη των πρακτικών του βουτουί, που συνέβαλαν στη σφρηγήλωση των κοινών δεσμών και της εθνοτικής αυτοσυνειδησίας ανάμεσα στους εξριζωμένους Αφρικανούς δούλους και τους απογόνους τους στην Αίτη από τον 17ο αιώνα και εξής³.)

Εκτός από τα άλλα συστατικά της, η μαγεία συνεπάγεται στη νεοελληνική κοινωνία και τη χρήση βοτάνων. Ο Ν. Ξένιος, όπως και η Χρυσανθοπούλου, αναφέρεται στο γεγονός αυτό, ενώ στη συνέχεια αναλύει το συναφές θέμα της μαγικής φόρτισης ενδυμάτων και στοιχείων της ενδυμασίας, που συχνά φθάνει ως τα όρια του φετιχισμού. Μια τέτοια φετιχοποίηση συμβαίνει, για παράδειγμα, σε νεοελληνικές λαϊκές διηγήσεις για το μαντήλι της νεράδας. Για τον λόγο αυτό ο Ξένιος μπορεί να κάνει πολλούς αναγωγές να ερμηνεύσουν τις σύγχρονες διαφημίσεις για ενδυμάτα ως το τελικό προϊόν μαγείας.

Σε κάθε αγροτική κοινωνία, αρχαία ή νεότερη, η μαγεία επενδύει σημαντικά στην εξασφάλιση – ή την παρεμπόδιση – της γονιμότητας της γης, των ζώων και των ανθρώπων. Η νεοελληνική μαγεία δεν αποτελεί εξαίρεση ως προς αυτό, όπως δείχνουν και η Χρυσανθοπούλου και ο Παραδέλλης. Ειδικότερα ο Θ. Παραδέλλης (σ. 36) ερευνά μερικά από τα σύμβολα της γονιμότητας που απαντούν, για παράδειγμα, στα δημοτικά τραγούδια (και, παρεμπιπτόντως, στη λαϊκή τέχνη⁴), και εξετάζει ορισμένες επιodes που έχουν ως σκοπό να υποκινήσουν ή να ανακόψουν τη σεξουαλική δραστηριότητα γενικά. Σήμερα, που την ελληνική κοινωνία απασχολεί όλο και περισσότερο ο σεξουαλικός περφεξιονισμός που επιφέρει η τεχνολογία, είναι ίσως ευχάριστη να διαβάσει κανείς ότι μέχρι πρόσφατα άνδρες χρησιμοποιούσαν "αντρικά στάλα" (δηλαδή σπέρμα) εφηραμένη στον ήλιο με μαγικές διαδικασίες για να προσελκύσουν την αγαπημένη τους.

Σημειώσεις

1. Βλ. Μ. W. Dickie, "The Fathers of the Church and the Evil Eye", στο: H. Maguire (επιμ.), *Byzantine Magic*, Dumbarton Oaks, Washington, D. C., 1995, 9-34.
2. Βλ. το άρθρο μου "Η μαγεία στο Βυζάντιο", *Αρχαιολογία και Τέχνες* 71 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1999), 6-8. Ειδικότερα για την αρχαιολογία του "πολυποδοσίου οφθαλμού" [βλ. G. Vikan, "Magica και εικαστική έκφραση στην "Υπέρη Αρχαϊστίτις", σ.π., 17-20.
3. Βλ. L. Hurbon, *Voodoo, Truth and Fantasy*, London, 1995.
4. Βλ. Π. Ζώρα, *Ελληνική Τέχνη: Λαϊκή Τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών, 1994, 1995.

3. Η ευκαρπία (ή το αντίθετο της) είναι πρωταρχικό μέλημα της μαγείας, αρχαίας ή νεότερης: Οργάνο και σπορά στη Λάρισα, Μουσείο Μπενάκη, Φωτογραφικό Αρχείο.

4. H. de Givencyh, μεταξωτή βραδείνη τουαλέτα, περίπου 1968, χρώμα σομόν με φτερά, Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης: Μήπως η ίδια του γλαμουρ που υποβάλλει η σύγχρονη υψηλή ραπτική στην Ελλάδα και στο εξωτερικό έχει κατά βάθος κάποια σχέση με τη μαγεία;

2. Ασπηνία "χαιμαλιά", θίκες φυλακτικών αντικειμένων δουλεμένες με σαβότι, τέλη του 19ου αιώνα 20ου αι., Αθήνα, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (Εκλογική Λόστου Οικονομίδης). Το αριστερό χαιμαλιά απεικονίζει τον Άγιο Γεώργιο. Βλ. Π. Ζώρα (1994, 1995), σπ. κατ. 170.

